

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ НА ЕТАПІ ДОШКІЛЬНОГО ДИТИНСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ПИТАННЯ

FORMATION OF SOCIAL BEHAVIOR OF CHILDREN AT THE STAGE OF PRESCHOOL CHILDHOOD: A THEORETICAL ASPECT OF ISSUE

Аналіз наукової літератури дозволив виявити, що проблема формування соціальної поведінки дітей актуальна та значуща для сьогодення. Метою статті є представлення змістовної характеристики поняття «соціальна поведінка дітей дошкільного віку» на основі теоретичного аналізу понять «поведінка», «соціальна поведінка». Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети використано комплекс теоретичних (аналіз, порівняння і узагальнення наукової літератури з проблеми формування соціальної поведінки дітей), емпіричних (спостереження за дітьми в закладах дошкільної освіти) загальнонаукових методів.

Визначено, що соціальна поведінка дітей формується у процесі їхньої соціалізації, опанування ними соціального досвіду під впливом соціального середовища. Окрім того, формування соціальної поведінки впливає на формування соціальних форм розуміння дитиною самої себе як особистості, створює суб'єктивний план особистої соціалізації. Проаналізувавши наукову літературу, ми дійшли висновку, що основи формування соціальної поведінки особистості закладаються на етапі дошкільного дитинства та дають поштовх до формування соціально активного громадянина суспільства. Саме зазначений період дозволяє інтенсивно накопичувати знання, правила поведінки, особисті цінності. Підґрунтям формування соціальної поведінки дітей є їхні власні дії в різних життєвих ситуаціях, переживання цих ситуацій, роздуми над вчинками інших людей, свідками яких стає дитина, а також досвід інших людей, що закладений у творах художньої літератури, зображувальної діяльності, інтерпретований і привласнений дитиною.

У подальших наукових розвідках буде досліджена проблема готовності майбутніх соціальних педагогів до формування соціальної поведінки дітей.

Ключові слова: діти, соціалізація, поведінка, соціальна поведінка.

The analysis of the scientific literature revealed that the problem of shaping the social behavior of children is relevant and significant for today. The purpose of the article is to present a meaningful characteristic of the concept of "social behavior of children" on the basis of theoretical analysis of the concepts of "behavior", "social behavior". To solve these goals and achieve the goal used a set of common scientific methods: theoretical (analysis, comparison and synthesis of scientific literature on the problem of social behavior of children), empirical (observations of children). As a result of the conducted research, it is determined that the social behavior of children is formed in the process of their socialization, mastering their social experience under the influence of the social environment. In addition, the formation of social behavior influences the formation of social forms of self-understanding of the child, creates a subjective plan for personal socialization.

Having analyzed the scientific literature, we came to the conclusion that the basics of shaping the social behavior of the individual are laid at the stage of preschool childhood and give impetus to the formation of a socially active citizen of society. It is this period that gives an opportunity to intensively accumulate knowledge, rules of behavior, personal values. The basis for the formation of social behavior of children are their own actions in different life situations, experiences of these situations; reflections on the actions of other people witnessed by the child, as well as other people's experiences embedded in works of fiction, pictorial activity, interpreted and appropriated by the child.

Further scientific explorations will explore the problem of future social educators' willingness to shape children's social behavior.

Key words: children, socialization, behavior, social behavior.

УДК 37.018.3:[37.017:316.42

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-15-1-26>

Корінна Г.О.,

канд. пед. наук,

ст. викладач кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності

Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Сучасний етап розвитку суспільства перебуває у стані трансформаційних змін та характеризується становленням нових соціальних норм, прискоренням темпів соціальної динаміки та переходом до якісно нових соціальних реалій. У цьому аспекті актуалізується потреба удосконалення всебічного виховання нового покоління, визначення особливостей становлення особистості в процесі соціалізації.

Усе це привертає увагу до вирішення питання формування моделі соціальної поведінки дітей, оскільки соціальна поведінка є одним із загальних і суттєвих проявів поведінки людини загалом. Дитинство забезпечує загальний гармонійний розвиток, який слугує фундаментом для набуття спеціальних знань і навичок з різних видів діяльності.

Усі новоутворення, які відбуваються в дитинстві, є не лише сумою знань, але й певним рівнем пізнавальної активності, самостійності, творчості, ставлення до себе і до інших. Сформовані у цей період якості визначають загальний характер поведінки дитини (зокрема, соціальної), її ставлення до світу, вони є основою її життєдіяльності у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання виникнення та формування соціальної поведінки особистості вчені розглядали у таких контекстах: соціальна поведінка особистості як філософська проблема (Т.П. Спіріна), сутність, типологічні та видові ознаки соціальної поведінки (А.В. Лякішева), соціальна поведінка та самореалізація особистості (М.П. Александрова), структура мотивів соціальної поведінки (І.Р. Алтуніна), диспозиція потреб особистості та регуляція соціаль-

ної поведінки (В.О. Ядов), мотивація соціальної поведінки та механізми її формування (Т.Ф. Алексєнко).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. За останні роки інтерес до вивчення проблеми формування соціальної поведінки представників різних наук (психології, соціології, соціальної психології, педагогіки) значно зріс. Попри високий інтерес до цього питання, проблема особливостей формування соціальної поведінки дітей дошкільного віку залишається не досить вивченою. Її актуальність для педагогіки зумовлена потребами теорії і практики у з'ясуванні суті соціальної поведінки дітей, мотивів та факторів впливу на її формування, в обґрунтуванні рушійних сил соціальної поведінки особистості дитини.

Мета статті – на основі теоретичного аналізу понять «поведінка», «соціальна поведінка» представити змістовну характеристику поняття «соціальна поведінка дітей дошкільного віку». Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети використано комплекс теоретичних та емпіричних загальнонаукових методів.

Виклад основного матеріалу. Одне з головних завдань виховання сьогодні полягає в підготовці зростаючої особистості до життєдіяльності в соціальних умовах, що постійно змінюються. Така підготовка пов'язана з формуванням і розвитком певних особистісних якостей і властивостей. Дитина з огляду на свій соціальний статус не може активно й безпосередньо залучатися до життєдіяльності суспільства, її взаємодія відбувається завдяки найближчому оточенню, тобто завдяки людям, з якими в неї встановлюються і розвиваються глибокі особистісні контакти [6, с. 7–8].

Сучасні вчені вважають дошкільне дитинство вирішальною фазою соціалізації через підвищену сприйнятливості дитиною зовнішніх впливів. Психологічні особливості дитини, до яких відносять емоційність, навіюваність, наслідування, зумовлені пластичністю нервової системи дошкільника, її здатністю активно реагувати на впливи довкілля [7, с. 42].

Процес соціалізації починається з перших років життя людини. Його основою є зв'язки між індивідуумами і набуття дитиною на цій основі соціальних звичок. Частково цей механізм залежить від вроджених особливостей і дозрівання нервової системи, але насамперед він визначається тим соціальним досвідом, який людина засвоює протягом життя. Дитина, включаючись у різноманітні суспільні відносини, переводить їх у внутрішній план, інтеріоризує загальнолюдські цінності, які в майбутньому відтворює у своїй діяльності, водночас збагачуючи її своїм розумінням відображеної дійсності [7, с. 43–44].

Для підвищення ефективності соціалізації процес освоєння дитиною зовнішньої сфери має спів-

відноситися з ціннісним аспектом її внутрішньої сфери (упорядкованої системи цінностей). Цього можна досягти завдяки врахуванню зовнішніх вимог до виховання, які надходять від суспільства і визначають спрямованість цього процесу. Така спрямованість створює основу для особистісного розвитку дитини, в процесі якого зміст виховання, а отже, й соціалізації, перетворюється на її індивідуальне надбання [6, с. 95].

Культурологічний підхід з позицій реалізації процесу соціалізації дитини-дошкільника потребує створення розвивального потенціалу соціального простору, що полягає у пробудженні і спрямуванні саморуху, саморозвитку, самостійної діяльності дитини, її соціальної активності, творчої ініціативи у формуванні основ світогляду. Важливо, щоб соціальний світ особистості дитини формувався цілком свідомо, був заснований на наукових уявленнях про картину світу, на гуманістичних за змістом стосунках з дорослими, що є невід'ємним компонентом процесу самореалізації і неодмінною умовою культури суспільства. Зміст і характер соціального світу, який завжди створюється дитиною, у якому вона живе і діє, який творить зі свого досвіду, намірів, вибудованих образів, залежить від духовних цінностей, що культивуються суспільством. Цей соціальний світ багатогранний і різноманітний, характеризується наявністю протиріч і складності, що є підґрунтям для розвитку активності дитини у процесі його пізнання і розуміння. Завдяки власній активності, дитина взаємодіє з навколишнім світом, перетворює і присвоює його здобутки. Саме таке розуміння повністю висвітлює процес соціалізації, оскільки дитина з перших днів свого життя здатна перетворювати світ [9, с. 195].

Отже, соціалізація дітей дошкільного віку – це поетапний процес засвоєння дитиною соціального досвіду, норм, систем соціальних ролей, культурних цінностей суспільства та формування соціальної поведінки, а дошкільне дитинство є вирішальною фазою цих процесів через підвищену сприйнятливості дитиною зовнішніх впливів.

Соціальна поведінка дітей дошкільного віку формується у процесі їхньої соціалізації під впливом соціального середовища, набуваючи соціального досвіду, формує соціальні форми розуміння дитиною себе як особистості, створює суб'єктивний план особистої соціалізації. Саме цей період дає можливість інтенсивно накопичувати знання, правила поведінки, особисті цінності тощо. Підґрунтям соціального досвіду дітей є їхні власні дії в різних життєвих ситуаціях, переживання цих ситуацій, роздуми (логічне мислення) над вчинками інших людей, свідками яких стає дитина, а також досвід інших людей, що закладений у творах художньої літератури, зображувальної діяльності, інтерпретований і привласнений дитиною.

Проблема формування соціальної поведінки дітей у сучасних наукових дослідженнях набуває особливої актуальності в умовах розвитку громадянського суспільства, оскільки розвиток особистості дитини в процесі взаємодії з довкіллям дає змогу сформувати гідного громадянина, соціально адаптованого, а отже, активного учасника суспільного життя. Проте, щоб зрозуміти сутність соціальної поведінки дошкільників та особливості її формування, слід на основі наукової літератури проаналізувати поняття «поведінка» та «соціальна поведінка».

Аналіз зазначеного поняття у філософській науці дає можливість виокремити важливу для нас думку про те, що поведінка характеризує процес взаємодії живих істот із довкіллям, а поведінка людини визначається як здатність людини до діяльності у матеріальній, інтелектуальній та соціальній сферах життя [4, с. 230].

У психології поведінка – це зовнішній вияв діяльності, система дій біологічного індивіда, спрямована на підтримання його існування, що виявляється в певній послідовності вчинків, цілеспрямованих дій. Як вищий рівень взаємодії цілісного організму з довкіллям вона здійснюється як єдність психічних чинників (спонукальних, регульовальних та відображувальних), що наближають або віддаляють організм від певних об'єктів, а також перетворюють їх [4, с. 341].

Педагогіка розглядає поведінку як систему взаємозалежних рефлексорних і свідомих дій, що здійснюються людиною під час досягнення визначеної мети у процесі взаємодії із соціальним середовищем, а також як особливості дій і вчинків, здійснюваних особистістю в ході й у результаті виховання, оволодіння культурними цінностями [2].

У тематичному словнику-довіднику з психології та педагогіки поведінка визначається як (1) система внутрішньо взаємопов'язаних дій, які здійснюються будь-яким складним (за організацією) об'єктом. Ця система логічна і спрямована на реалізацію певної функції, притаманної цьому об'єкту (збереження і розвиток життя індивіда, ліквідація його недоліку, досягнення певної мети); (2) одна із надбіологічних, історично розвиткових і ситуативно зумовлених програм життєактивності, що забезпечує відтворення і зміну соціального життя в усіх основних змістових і формальних виявах, регулюється суспільними нормами моралі і права та конкретно втілюється у вчинках [5].

Отже, поведінка особистості тісно пов'язана з її актуальними соціальними потребами і детермінується ієрархією її мотивів. До актуальних соціальних потреб належать ті, що пов'язані з потребами перебування у групі (колективі) собі подібних (за віком, інтересами, переконаннями тощо), потребами спілкування та самореалізації у своїх потенціях, а до мотивів – ті, що пов'язані з особли-

востями сприйняття себе та оточуючих, а також із взаєминами з іншими. Ієрархія мотивів формується відповідно до уявлень про ідеал, необхідність і під впливом різних соціальних ситуацій та соціокультурних умов того середовища, в якому особистість перебуває [1, с. 16].

Визначивши сутнісний зміст поняття «поведінка», схарактеризуємо поняття «соціальна поведінка», яка в широкому розумінні є не просто поведінковим пристосуванням людини до умов соціуму, а й активною, внутрішньо мотивованою діяльністю із прийняття чи неприйняття нею умов свого існування, спрямованою на зміну умов життєдіяльності в бажаному напрямі [8, с. 5].

Соціальна поведінка – це спосіб прояву соціальним актором переваг, мотивів, установок, можливостей і здібностей у соціальній дії або взаємодії. При цьому вказані прояви соціальної поведінки мають такі ознаки:

- реалізуються на основі соціальних норм і цінностей;
- існують поза індивідуальною свідомістю, але обираються суб'єктивно;
- засвоюються суб'єктом у результаті соціалізації;
- мають примусову силу і здатність прямо або побічно чинити опір нерациональним змінам;
- забезпечують стійкість соціальної системи, змінюються в історії;
- можуть бути типізовані на основі відбору ознак ситуації вимог, що висуваються до суб'єкта, соціальних та біографічно детермінованих переживань;
- спрямовані на підтримку соціального життя, циклічні та безперервні [3, с. 5].

Соціальна поведінка не лише реалізує соціальні потреби, а й відбувається в соціальному контексті, тобто у взаємодії із соціальним середовищем (із групами або іншими людьми), поділяючись на інші форми. Види соціальної поведінки відповідають видам соціальних потреб, що реалізуються в ній, та іншим механізмам її регуляції. У такому контексті можна говорити про організаційний, масовий, політичний, економічний, лідерський та інші види соціальної поведінки [8, с. 36].

Передумови розвитку соціальної поведінки, її мотивації спостерігаються вже у ранньому дитинстві, коли діти у своїх оцінках різних фактів, ситуацій, ставлень ще залежні та орієнтовані на оцінки найближчих дорослих. У цьому періоді розвитку дитини для її поведінки характерне наслідування, яке підкріплюється оцінками з боку найближчого оточення. Значний вплив на розвиток соціальної поведінки дитини у цьому віці має потреба у спілкуванні, ступінь її прив'язаності до батьків, емоційна захищеність та контакт з іншими дітьми.

У дошкільному віці дитини вже достатньо чітко прослідковуються певні лінії соціальної поведінки.

їхньому оформленню значно, на наш погляд, сприяють групові ігри, особливо сюжетні, соціально-рольові та на соціально-побутові теми, які стимулюють розвиток мотивів соціальної поведінки, а також мотиви досягнень, афіліації і просоціальної поведінки, яка розкривається на рівні бажань і фактів допомоги, співчуття та співпереживання, в альтруїзмі. Розвитку і закріпленню моделей соціальної поведінки сприяють постійні контакти з ровесниками, наявність серед них друзів [1, с. 18].

Резюмуючи викладене, підкреслимо, що основи формування соціальної поведінки особистості закладаються в дошкільному дитинстві у процесі взаємодії з соціальним середовищем та дають поштовх до формування соціально активного громадянина суспільства.

Висновки. З огляду на сказане робимо висновок про те, що проблема формування соціальної поведінки дітей на етапі дошкільного дитинства є однією з актуальних та важливих. Отже, соціальна поведінка дітей дошкільного віку – це сукупність вчинків та дій дитини, яка формується під впливом соціального середовища, характеризується багатогранністю та неоднорідністю, у ній відображаються фундаментальні соціальні та психічні грані розвитку особистості дитини.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми формування соціальної поведінки дітей дошкільного віку. Подальшої розробки потребує питання готовності майбутніх соціальних педагогів до формування соціальної поведінки дітей, що і становить **перспективу подальших наукових розвідок.**

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Алексєєнко Т.Ф. Мотивація соціальної поведінки та механізми її формування. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Випуск 14, книга I. 2010. С. 12–22.
2. Антонова О.Є. Словник базових понять з курсу «Педагогіка» : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2014. 100 с.
3. Бащук С.Г. Соціальна поведінка і вплив цінностей на неї. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 8. С. 4–7.
4. Герасимів Т.З. Поняття «поведінка» та «діяльність» як основа філософії девіантної поведінки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 824. С. 228–232.
5. Коваль О.Є. Тематичний словник-довідник з психології та педагогіки : навчальний посібник. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 138 с.
6. Кравченко Т.В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія. Київ: Фенікс, 2009. 416 с.
7. Кузь В.Г., Печенко І.П. Соціалізація дітей в умовах сільських навчально-виховних комплексів. Київ : Міленіум, 2004. 212 с.
8. Лякішева А.В. Соціальна поведінка та групова взаємодія: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 368 с.
9. Печенко І.П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві в аспекті культурологічного підходу. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*: науково-теоретичний збірник. Переяслав-Хмельницький. 2008. Вип. 14. С. 193–196.